

PROTO-ANTROPOLOGIA SCRIERILOR LUI NICOLAE MILESCU SPĂTARU DESPRE CHINA (1675-1678)

Marin CONSTANTIN*

Abstract

In the article below, which is written in accordance with the writings of the Moldavian scholar and diplomat Nicolae Milescu Spătaru (1636-1708), we intend to enlighten the ethnographic significance of them and, as a result, their contribution to the genesis of cultural anthropology as a modern science of cultural diversity and variability worldwide. It is generally acknowledged that Milescu's travelogue (especially his *Description of China*, based on his mission to China as the representative of the Russian government, between 1675-1678) has substantially enriched the cartography of Far East or Northeast Asia, one still less known to the European society from the second half of the seventeenth century. Nicolae Milescu is to be rightly recognized as an important reference of proto-anthropology as well as of the history and geography of the late Middle-Ages.

Keywords: Nicolae Milescu Spătaru, *Description of China*, ethnography, proto-anthropology.

Cuvinte-cheie: Nicolae Milescu Spătaru, *Descrierea Chinei*, etnografie, proto-antropologie.

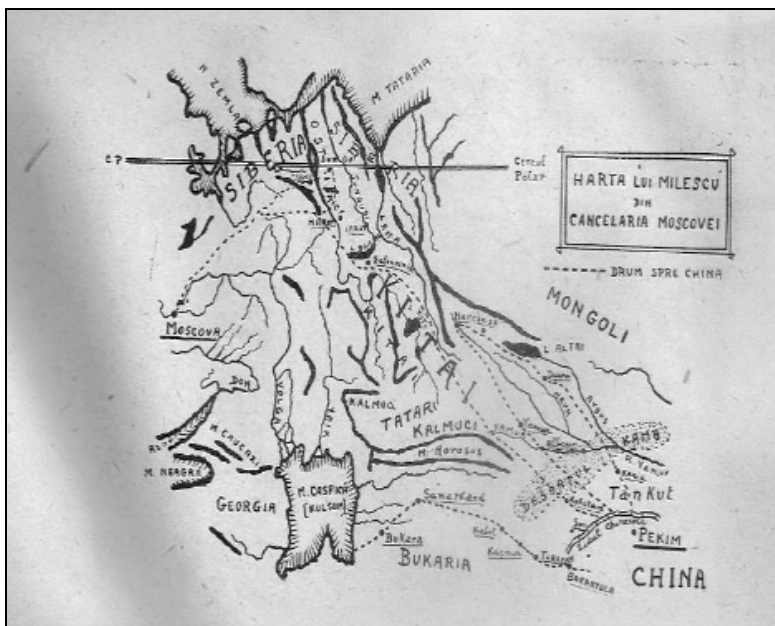
Introducere

Cărturarul Nicolae Milescu Spătaru (1636-1708) este recunoscut pentru erudiția sa în exercițiul mai multor limbi străine, clasice (greaca și latina) și moderne (franceză, italiană, rusă, turcă) deopotrivă, precum și pentru activitatea sa diplomatică (reprezentant al Moldovei în Imperiul Otoman între 1660-1664, apoi sol la Berlin și Stockholm, în 1666, în Franța Regelui Soare Ludovic al XIV-lea, în 1667, iar apoi, după 1671, ca trimis al Patriarhului Ierusalimului, Dosoftei, la curtea țarului Rusiei, Aleksei Mihailovici).

În această din urmă calitate, de *dvorianin* (curtean) la Moscova, Nicolae Milescu Spătaru va întreprinde (în anii 1675-1678) o faimoasă călătorie în China, într-o misiune a statului rus „menită să asigure [...]

* Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” al Academiei Române, București.

o bună desfășurare a schimburilor comerciale cu alte țări, schimburi mult stânjenite de blocus-urile politico-economice din Baltica și din Marea Neagră”¹.

Harta călătoriei lui Nicolae Milescu Spătaru în Siberia și China (1675-1678)

În cele ce urmează, în acord cu informațiile consemnate în trei din scrierile învățatului moldovean, vom încerca să evidențiem aportul etnografic al acestor lucrări (comparate, din acest punct de vedere, cu notele de călătorie în Extremul Orient ale lui Marco Polo dinspre sfârșitul veacului al XIII-lea²), care premerg cu două secole nașterea antropologiei

¹ Corneliu Bărbulescu, „Referințe critice” la Nicolae Milescu Spătaru, *Descrierea Chinei*. Traducere, tabel cronologic și referințe critice de Corneliu Bărbulescu, Chișinău, Editura Litera, 2002 [orig. 1958], p. 257-258. Potrivit criticului amintit (p. 258-259), misiunea încredințată *dvorianin*-ului român poate fi explicată prin incidența a trei factori, în contextul politico-economic de atunci al Rusiei, și anume „(1) Necesitatea cercetării complexe a teritoriului rusesc de dincolo de Urali, Siberia, despre care se spuneau tot felul de lucruri mai mult închipuite, (2) Încercarea de a se stabili o cale de schimburi comerciale cu Răsăritul, precum și legături diplomatice, nestânjenite de blocadele din Baltica și Marea Neagră, și (3) Dorința de a se cunoaște realitatea asupra statului chinez, din punct de vedere economic, politic, administrativ, cultural și militar”.

² Este vorba de o accepțiune deja îndătinată (mai ales prin contribuția mass-media) în conștiința publicului din România (v. Cosmin Pătrașcu Zamfirache, *Marco Polo de*

culturale ca știință a diversității și variabilității culturilor etnografice ale lumii. Este știut faptul că acest „travelog” a contribuit la completarea unei cartografii a lumii Extremului Orient, prea puțin cunoscută în epocă societății europene căreia, ca ambasador al împărăției rusești, Nicolae Milescu Spătaru îi aducea astfel un adevărat serviciu de documentare³. În acest context, am reprodus, pentru o mai bună situare spațială, harta Spătarului, așa cum este păstrată aceasta în Cancelaria Moscovei⁴.

Aspecte etnografice în *Jurnal de călătorie în China*

În acord cu datele aceleiași biografii a Spătarului Milescu (v. nota 2), în ziua de 3 martie 1675, o importantă delegație a guvernului rus a pornit spre China, cu scopul stabilirii unor reprezentanțe oficiale și identificării unor rute pentru caravanele cu mărfuri. Delegația cuprindea aproape 150 de persoane (inclusiv biologi, geografi, medici, cartografi), în frunte cu Nicolae Milescu Spătaru⁵. După ce (la 30 martie) călătoria

România: Nicolae Milescu, singurul român primit vreodată de un împărat al Chinei. Ambasadorul a străbătut Siberia și jumătate din Europa (adevarul.ro, din 9 aprilie 2015 – accesat la 1 august 2019); Georgeta Filitti, *Nicolae Milescu. Un Marco Polo al secolului al XVII-lea* (ziarulmetropolis.ro, din 29 mai 2017 – accesat la 1 august 2019); Ana Maria Șchiopu, *Spătarul Milescu. Erudit de meserie, diplomat de carieră* (historia.ro; articolul nu este datat – accesat la 1 august 2019).

³ Potrivit „Tabelului cronologic” al vieții și operei Spătarului Milescu (întocmit de Corneliu Bărbulescu), în anul 1684 savantul suedez J. G. Sparwenfeldt a ajuns la Moscova, unde l-a întâlnit pe Nicolae Milescu, de la care (un an mai târziu) avea să primească o copie manuscrisă a *Descrierii Chinei* (Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 9). Așa cum notează Hélène Lenz, „chiar din timpul vieții lui Milescu, cele două lucrări au ajuns să fie cunoscute [...] și în apusul Europei. Acest lucru a fost posibil datorită diplomatului francez în Rusia Foy de la Neuville și iezuitului Philippe Avril, care au publicat două lucrări referitoare la călătoria sa în Siberia și China (Paris, 1683, respectiv 1692)” (Hélène Lenz, *Despre o traducere în franceză a Jurnalului de călătorie în China al lui Nicolae Milescu (Spătarul)*, „BDD-V4217” (reprezintă indicativul documentului de arhivă de la Universitatea de Vest), Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 131-132 (lucrare consultată pe www.diacronia.ro la 1 august 2019). Încă în 1911, geograful și jurnalistul britanic John F. Baddeley, pornind în propriile-i expediții în Manciuria, va folosi *Jurnalul* lui Nicolae Milescu, traducând textele acestuia din limba rusă în limba engleză (Daniela Dumbrăvă, *Exploratorul Nicolae Spătarul Milescu și călătoriile sale în Rusia necunoscută*, studiu postat pe www.contributors.ro – accesat la 1 august 2019).

⁴ Hélène Lenz, *op. cit.*, p. 115-134.

⁵ *Nicolae Milescu Spătarul, autorul primului jurnal de călătorie din Europa de Est (Abordări istorico-literare și didactice)* (cf. www.academia.edu/Teza_MILESCU – accesat la 1 august 2019), p. 15.

au ajuns la Tobolsk, la granița Siberiei, la data de 3 mai, ambasada avea să-și continue itinerariul pe apa râului Irtâș, spre Beijing, spre a străbate întreaga Siberie până la sfârșitul aceleiași an⁶.

Jurnalul de călătorie în China surprinde prin abundența datelor expunerii (geografice, etnografice, politice...), precum și prin calitățile sale literare⁷. Iată cum descrie cărturarul român amplasamentul regional și practicile religioase ale *ostiacilor* (populații indigene din Siberia, fie de neam ugric – *khanti* –, fie yeniseieni – *keții* –, fie samoiezi – *selkupii*): „Pe lângă mare și pe lângă fluviul Amur locuiesc samoiezii, iar mai încolo, ostiacii. Aceste popoare sunt foarte numeroase pe malurile lui Obi, până la Narim și înainte. Printre aceștia sunt și tătari, până dincolo de orașul Tomsk și până pe la începuturile fluviului Obi. [...] Cei ce locuiesc pe laturile lui Obi și ale lui Irtici se numesc în limba lor proprie: kanduiah, iar cei de la Narim și Keti, țuiguli. Ei sunt răspândiți cu locuințele pe valea lui Irtici, de la sorgințile lui până la locul unde se varsă în Obi, pe laturele lui Obi până la Berezov și ocean, în sus pe Obi până la cetatea Tomsk, și pe valea lui Keti până la sorgințile lui. Tărâmul ocupat de dânșii, precum se vede, nu e puțin”⁸.

Localizarea acestor seminții este însoțită de o discuție asupra originilor lor etnice și mitologice: „Ginta ostiacilor este veche. Ca și multe alte neamuri și popoare locuitoare în imperiul Siberiei, ei sunt de origine sciți, care încă din timpul deluviului au moștenit închinăciunea sau religiunea de la Iafet, fiul lui Noe. Simplitatea vieții și a moravurilor, precum și idolatria, neamul acesta le conservă așa cum le-a apucat din secolii de la giganți. Cei ce locuiesc pe laturile lui Obi și ale lui Irtici se numesc în limba lor proprie: kanduiah, iar cei de la Narim și Keti, țuiguli”⁹.

În continuare (sau în chiar contextul acestor precizări), Spătarul Milescu evocă modul tradițional de viață al ostiacilor și sub-grupurilor

⁶ Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 8.

⁷ „*Jurnalul de călătorie* depășește caracterul unui memorial și al unui raport oficial asupra felului cum Milescu și-a îndeplinit misiunea. Spătarul, având o cultură superioară predecesorilor săi care au călătorit cu solii din partea statului rus în diferite părți ale lumii cunoscute atunci, a pus în scrierile sale nu numai o mare bogăție de informații, ci și sensibilitate și un mare talent literar” (*Nicolae Milescu Spătarul, autorul primului jurnal...*, p. 18).

⁸ Nicolae Milescu Spătaru, *Jurnal de călătorie în China. Călătorie de la Tobolsk, capitala Siberiei, până la hotarele Chinei, întru aceasta și despre pământul Siberiei și despre râurile ei*. Traducere, ediție îngrijită și prefată de Corneliu Bărbulescu, București, Editura pentru Literatură, 1962, p. 47, 63-64.

⁹ *Ibidem*, p. 63-64.

asociate acestora: „Dar cu toate că ei sunt tot de o ginte și de o credință, graiul lor are mai multe dialecte, așa că în multe locuri nu se prea înțeleg între ei. Acest popor, de istoricii eleni și latini se numea mîncător de pește, sau ictiofagi (așa îl califică ei numai din auzite), sau roboiați, fiindcă toți ostiacii se ocupă cu vînatul peștelui; unii mîncă peștii chiar cruzi; se nutresc numai cu pește și cu rădăcinile unei plante, care se numește sauca, pe care ei o adună vara, o usucă, și apoi iarna o mîncă. Ei cu pâine nu pot trăi: de vor mîncă și se vor sătura se îmbolnăvesc și mor. Ei locuiesc în iurturi. [...] Ei poartă arcuri și săgeți, gata fiind totdeauna pentru război. Femei au foarte multe și ține fiecare câte voiește”¹⁰.

Amănuntele înfățișate de autor includ cu deosebire practicile religioase ale ostiacilor: „Religiunea acestora este aceasta: au meceturi în care sunt idoli sculptați de argint, de aramă și de lemn, de diverse forme; se închină stînd jos, se pun în extaze și dănțuiesc; iar când ucid în pădure un urs, îl tîrăsc în curte și în casă și, trăgînd cu arcurile, înfig în el săgeți, și-l bat, și sar, și joacă, zicînd că se roagă lui Șeitan (diavolul), care, cred ei, merge din curte în curte. [...] Împrejurul Berezovei sunt altare idolești ale ostiacilor. Se zice că acolo este idolul de aur numit Baba; cele mai multe sunt însă de argint, de aramă și de lemn vopsit. Acești păgâni oferă templelor lor și primele fiare sălbatice [pe] care le vânează”¹¹.

În reprezentarea ostiacilor, poate ca un procedeu stilistic de reducere a alterității extreme a acestora (în viziunea europeană a timpului), Milescu recurge și la *loci theologici*, precum „moștenirea închinăciunii de la Iafet”, fiul lui Noe și „rugăciunile către Șeitan”.

Aspecte etnografice în *Documentul de stat al soliei lui Nicolae Spătarul în China (1675-1676)*¹²

Deși *Documentul de stat* a fost redactat în primul rînd ca un act oficial al Spătarului către guvernul rus¹³, paginile sale conțin de asemenea fragmente descriptive cu privire la populațiile întîlnite pe traseul urmat de ambasadă. Iată cum, la fel ca în expozeul *Jurnalului*, precizările geografice ale demnitarului moldovean sunt completate cu detalii referitoare la modul de viață al băștinașilor și, în special, despre

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 9, 47.

¹² Nicolae Milescu Spătaru, *Jurnal de călătorie în China...*, p. 149-414.

¹³ „*Jurnalul de călătorie în China* [reprezintă] expunerea amănunțită a datelor geografice, economice și etnografice cu privire la Siberia, iar *Documentul de stat* [...] era raportul oficial al misiunii diplomatice a lui Milescu” (Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 259).

credințele și datinile lor religioase: „Pe munții aceia [masivul Alin¹⁴, cu Marele Zid] și pe repezișurile stâncoase, prin crăpături, creșteau mulți pomi: meri, peri și viță de vie și alte multe soiuri necunoscute de noi. De asemenea în apa râului și în izvoarele de sub stânci se găseau peștișori și mulți raci. De acolo am mers apoi pe locuri întinse cam cinci verste și am trecut iarăși râulețul. Am ajuns într-o poiană. Aici se află o kumirniță de piatră a locuitorilor chinezi, în care se găsesc feluriți zei de-ai lor, unii sculptați, iar alții pictați. În mijlocul acestora este așezat marele idol, care parcă ține globul pământesc în mână, cu un stăpânitor al lumii, și se numește Fe sau Fo. [...] De la templul acela iarăși am trecut peste râuleț și am sosit într-un sat chinezesc unde, pe marginea apei, dincolo de sat, am făcut popasul de noapte, dar nu am schimbat carele. Prin munții aceia sunt diferiți idoli, iar în stâncă se găsesc peșteri în care au trăit pustnici de ai lor. [...] Satul este împrejmuit cu valuri de pământ, pentru că în munți trăiesc mulți tigri și pantere care mănâncă o mulțime de vite și de oameni [...] Solul a poruncit către seară să se tragă cu toate armele”¹⁵.

În continuare, Spătarul Milescu descrie întinderea și structura Marelui Zid, amintind totodată (deși cu un anumit scepticism) percepția pe care localnicii o au despre efortul deosebit pe care ridicarea unei asemenea construcții l-a presupus: „El [Marele Zid] înconjoară de la marea de răsărit [Marea Japoniei] toate ținuturile împărăției chineze mergând fără întrerupere o mie cinci sute de verste¹⁶ și este clădit pe deasupra culmilor de munte și pe deasupra stâncilor înalte și peste prăpăstii. Turnurile sunt întregi, cam la o sută de sajeni [stânjeni]¹⁷ unul.

¹⁴ Sikhote-Alin sau Sichote-Alin este un complex muntos din Extremul Orient rus, de-a lungul a 1200 kilometri nord-est sud-vest („northeast-southwest” pe britannica.com) în fața Mării Japoniei. [...] Relieful este complicat; caracteristicile regiunii includ opt lanțuri principale, la o înălțime maximă de 2077 m în Muntele Tardoki-Yani. Deși culmile cele mai înalte sunt goale, majoritatea munților sunt dens împădurite cu mesteacăn și conifere pe pantele mai înalte și pădure de foioase mixte mai jos. Munții sunt una dintre cele mai importante zone de cherestea din Extremul Orient rus. O serie de minerale sunt exploatate acolo, inclusiv plumb, zinc și staniu. Populația regiunii este extrem de mică (www.britannica.com – accesat la 12 august 2019).

¹⁵ Nicolae Milescu Spătaru, *Jurnal de călătorie în China...*, p. 220-221.

¹⁶ *Vérstă, verste*, din rus. *versta* – unitate de măsură pentru distanțe folosită în trecut (mai ales în Rusia), egală cu 1067 km (www.dex.ro – accesat la 10 august 2019).

¹⁷ *Stânjen, stânjeni* – unitate de măsură pentru lungime, folosită înaintea introducerii sistemului metric, care a variat, după epocă și regiune, de la 1,96 m la 2,23 m (www.dex.ro – accesat la 10 august 2019).

Zidul este clădit astfel: la temelie sunt așezați în rânduri bolovani mari de granit necioplit, cenușii, și deasupra cărămizi. Înălțimea zidului este de patru sajeni, iar lățimea de doi. Prin unele locuri pe munți însă s-a năruit. Dar despre zidul acesta chinezii spun laudându-se că, atunci când s-a clădit, în munți n-a mai rămas nici o piatră, pe șesuri n-a mai rămas nisip și în râuri n-a mai rămas apă, iar în păduri nici un copac”¹⁸.

În drumul către *Pejin* (Beijing), „orașul împărătesc”, într-o regiune vag definită prin menționarea râurilor *Sanlo* și *Pe* și ale unui alt oraș, *Tenghin*, Nicolae Milescu Spătaru consemnează impresionanta iconografie ce distinge templele comunității rurale locale: „Am ajuns la un sat întins în care este un templu mare cât o mănăstire. În altarul templului este așezat un idol uriaș; asemenea unui împărat, are coroană pe cap, fața albă, iar pe barbă avea lipite în trei locuri fire lungi de păr negru. Înălțimea lui e mare. Straietele lui sunt de mătase galbenă, mâinile nu i se văd, fiind ascunse în faldurile de mătase, haina semănând cu veșmintele preoțești. În fața lui stau doi copii care țin în mână un fel de prapure pe care sunt zugrăviți balauri înaripați și totul este poleit cu aur. În jurul lui este așezat un fel de cort din scânduri, în față este o masă, iar pe ea o candelă în care arde neconținut ulei. De o parte și de alta sunt doi idoli mari pe care îi numesc crai legendari: unul negru, iar celălalt alb; cel negru ține în mâini un buzdugan, iar cel alb o bardă mare de fier [...]. Și multe alte chipuri stau împrejur. Pe marele idol îl numesc Dumnezeu, el fiind cel care primește sufletele oamenilor. În spatele templului mare se găsește un altul mai mic, în mijlocul căruia este un postament acoperit cu un cort brodat cu aur și împodobit cu tot felul de culori, în care se află mai mulți idoli. Amândouă templele au pereții zugrăviți”¹⁹.

Dincolo de exotismul unor detalii („balauri înaripați”, „idoli cu buzdugan și bardă”, „cort brodat cu aur”...), la fel ca în cazul ostiacilor, Spătarul prezintă universul religios local cu mijloacele unei *interpretatio christiana* („templu cât o mănăstire”, „veșminte preoțești”, „prapure”, „Dumnezeu”).

Aspecte etnografice în *Descrierea Chinei*

Despre *Descrierea împărăției chineze* (așa cum Nicolae Milescu Spătaru își numește opera) s-a spus că aceasta întrunește atributele unei

¹⁸ Nicolae Milescu Spătaru, *Jurnal de călătorie în China...*, p. 222.

¹⁹ *Ibidem*, p. 231-232.

„monografii exemplare”²⁰, întemeiată atât pe datele obținute de autor de la interlocutori locali, cât și pe lectura făcută de cărturarul moldav unor surse livești de documentare²¹.

Dincolo de autoritatea sau notorietatea izvoarelor istorice sau geografice pe care le urmează, Milescu aduce cu insistență la cunoștința cititorilor argumentul informării sale directe, ca o declarație de responsabilitate asupra veridicității mărturiilor pe care el le consemnează și transmite: „Aceasta văzând, am întrebat și mai înainte, dar mai ales acum, venind încoace dinspre zid, pentru că nici un rus nu a călătorit în China pe alte drumuri și pe alte porți, de aceea noi astăzi mărturisim ca cel mai bun martor, care am văzut cu ochii noștri”²².

În lucrarea amintită, Spătarul Milescu dezvoltă de o manieră sistematică abordarea sa „antropogeografică” (deja ilustrată în paginile *Jurnalului*), prin care prezentarea topografiei sau rețelei hidrografice a Asiei septentrionale este neîntrerupt completată prin informații neprețuite despre populațiile locale și modul de viață al acestora²³. Este vorba, așadar, de un autentic demers metodologic, ce poate fi transpus într-o seamă de categorii culturale care compun „tabla de materii” (deși pre-disciplinară, în sens etnologic) a lui Milescu.

De pildă, atunci când este preocupat de definirea țării și oamenilor ce fac obiectul misiunii sale diplomatice, Spătarul Milescu distinge între ceea ce (în terminologie antropologică modernă) este înțeles prin *exonimie*,

²⁰ „*Descrierea Chinei* poate fi socotită o monografie exemplară, în care datele istorice, geografice și statistico-administrative au fost îmbinate cu expunerea elementelor de cultură materială și apoi legate strâns de aspectul economic, în așa fel încât, în mod firesc, să se vorbească de instituțiile sociale, de ideologie, de arta populară, tradițiile, obiceiurile, legendele, firea și ocupațiile poporului chinez” (Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 261).

²¹ „Încredințându-i-se o asemenea misiune [de către autoritățile rusești], [Nicolae] Milescu a cercetat timp de un an documente din arhiva instituției în care lucra (Posolski prikaz), cărți referitoare la China, între care și [pe] cea a lui Marco Polo («Marco Pavel» cum îl numea el), lucrările iezuitului Martino Martini, *De bello tartarico* (Anvers, 1654) și un *Atlas Sinensis* (Amsterdam, 1655), însemnările de călătorie ale unor olandezi; a stat de vorbă cu membrii unor misiuni diplomatice anterioare” (Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Iași, Editura Mitropolitană Trinitas, 2008, p. 18, apud Hélène Lenz, *op. cit.*, p. 118).

²² Nicolae Milescu Spătaru, *Descrierea Chinei*, p. 19.

²³ „Pe Milescu nu îl interesează doar aspectul geografic al ținuturilor, dar și cel etnografic. Privirea lui iscoditoare cercetează să prindă și existența caracteristic omenească, pe care o trăiesc populațiile așa de variate ca aspect, pe acele îndepărtate meleaguri: ocupația, armele, manifestările religioase, superstițiile” (*Nicolae Milescu Spătarul, autorul primului jurnal...*, p. 17).

și anume desemnarea unui ținut sau a unui neam de către străini, în contrast cu *endonimia* ca auto-identificare etnică: „Arabii, turcii, chizilbașii și indienii îi spun Chinei Hatai-hutî, de asemenea și China-macin, iar calmucii, buharanii și tătarii, mongolii și noi rușii îi spunem Kitai; nenții, olandezii, portughezii, spaniolii și întreaga Europă o numesc cu numele său latinesc, China. Și ceea ce este foarte ciudat e că chinezii nu cunosc și nu se numesc cu nici unul din numele acestea, pe care le-am scris mai sus. [...] Odinioară, băștinașii trăiau aici asemenea fiarelor sălbatice, unii prin păduri și prin munți, alții rățăceau nomazi prin stepe și nu aveau adăposturi statornice pentru locuit. [...] Chinezii își numesc ei înșiși țara Hunhua, adică grădina de mijloc sau floarea de mijloc. De asemenea o mai numesc și Hunhve, ceea ce însemnează împărăția de mijloc pentru că, așa cum socotesc ei, împărăția lor se află în mijlocul lumii; celelalte împărății ale pământului sunt socotite de nimic, și ei spun că toți oamenii din celelalte țări sunt barbari și văd cu un singur ochi, numai ei văd cu amândoi”²⁴.

Nicolae Milescu semnalează numărul mare al locuitorilor chinezi, a căror mulțime o compară cu o „oștire” sau cu un „iarmaroc”; spre a-și nuanța (și întări) observațiile personale asupra natalității neobișnuite din țara pe care o parcurge, demnitarul român reproduce un fapt anecdotic despre unul din contactele anterioare ale lumii europene cu China: „În ce privește mulțimea populației ce se află în China, nici nu se poate vorbi, căci nu numai prin orașe și prin sate, ci și pe râuri și pe toate drumurile umblă tot timpul [o] mare mulțime [de oameni], asemenea unei oștiri sau ca într-un iarmaroc. Din pricina aceasta, portughezii când au venit pentru prima oară în China i-au întrebat pe chinezi dacă nevestele lor nu nasc cumva câte zece copii deodată, pentru că vedeau pretutindeni mulțime nesfârșită de oameni”²⁵.

Iată și obiceiurile de căsătorie care, corelative sau nu cu o asemenea densitate a populației chineze, orânduiește membrii acesteia potrivit originii lor sociale: „Peșitul se face la ei după un obicei cu totul deosebit de al nostru, căci săracul din popor își cumpără nevasta de la părinții ei și când n-o mai vrea, o vinde, dar bogații de rang fac altfel. Bărbatul îi dă zestre femeii, iar părinții fetei dau și ei, la fel sau mai mult decât soțul. Nici mirele însă nu-și vede mireasa, nici mireasa nu-și vede mirele, și nu vorbesc unul cu altul până când nu se înțeleg părinții între ei prin mijlocitori, astfel se petrece peșitul. După asta mireasa este încuiată într-o litiță și o petrece

²⁴ Nicolae Milescu Spătaru, *Descrierea Chinei*, p. 16-18.

²⁵ *Ibidem*, p. 33-34.

multă lume, cu lumânări aprinse, chiar dacă este ziua-n amiaza mare, aducând-o mirelui, căruia îi dau cheile litierii și el însuși descuie ușa, primind mireasa oricum ar fi ea. Bărbatului nu îi este oprit să țină ibovnică atâta vreme cât îi trăiește soția, iar dacă aceasta moare își ia alta, după aceea pe a treia, și oricâte poștește”²⁶.

Exprimând de această dată valori ale apartenenței sale europene, Nicolae Milescu nu ezită în a sancționa ceea ce el (des)considera în privința criteriilor ce condiționează conduita alegerii maritale: „Femeile chinezilor sunt cu mult mai scunde decât bărbații lor, iar la față sunt curate și frumoase. Ei nu caută însă frumusețea femeilor la obraz, ci la picioare, iar cea care are picioarele mici este [socotită] și frumoasă. Din această pricină, îndată ce se naște o fetiță, picioarele i se strâng și i se leagă în felurite chipuri pentru a nu crește mai mari, și de aceea femeile chinezilor au picioarele mici ca ale copiilor și abia pot umbla. De asemenea ei caută ca nevasta să fie tânără. E de mirare că un popor atât de înțelept a născocit un obicei atât de crud ca strânsul picioarelor la femei, din care pricină ele îndură mare chin pentru a face pe placul bărbaților lor”²⁷.

Cu referire la ocupațiile și modul de subzistență al chinezilor, Spătarul Milescu relevă însemnătatea practicilor agricole și destoinicia localnicilor în gestiunea unor lucrări ca deștelenirea unor soluri aride sau aplicarea tehnicilor hidraulice: „La chinezi cea dintâi datorie este ca, mai presus de orice, să îngrijească de lucrarea pământului, pe care o socotesc cea mai însemnată dintre toate îndeletnicirile. Ei spun că fără plugărit omul n-ar putea să trăiască. De aceea pe plugari nu îi împilează cu nimic, și pentru aceasta este așezată la ei temeinică rânduială, căci pământul este în întregime lucrat și loc pustiu ai căuta vreme îndelungată. Unde sunt nisipuri neroditoare, chinezii, cu iscusința lor, le fac să rodească. De asemenea unde sunt locuri lipsite de apă, ei sapă peste tot canale ce aduc apa din râuri și de aceea chinezii pot umbla oriunde, pe uscat și pe râuri. La ei rodesc tot felul de grâne, nu numai orezul, ci și multe alte soiuri, care nu se află nici la turci; secara nu o seamănă”²⁸.

Însemnările generale ale Spătarului despre populația chineză și despre îndeletnicirile acesteia sunt însoțite și de observații minuțioase despre ceea ce am putea numi „etica organizării sociale” din țara „măritului Han”: „Despre om, [chinezii] învață că este dator să urmeze statornic

²⁶ *Ibidem*, p. 60.

²⁷ *Ibidem*, p. 59-60.

²⁸ *Ibidem*, p. 16-18.

datinile și obiceiurile pentru că omul este animal cuvântător și cu judecată, iar învățătura despre om se împarte și ea în cinci părți: întâi [învață] despre tată și fiu, în ce fel trebuie feciorul să fie supus tatălui: ei scriu lucruri minunate și fără seamăn. Al doilea despre bărbat și femeie, despre căsătorie și cum trebuie să trăiască ei împreună. Al treilea despre împărat și despre supușii săi, în ce fel trebuie să-l asculte pe acesta și cum împăratul trebuie să-i iubească asemenea unui tată. Al patrulea despre prieteni, ce este prietenia și cum trebuie să trăiască prietenii unii cu alții. Al cincilea [vorbește] despre frați, cum trebuie cel mare să-l iubească pe cel mai mic și cum se cade ca cel mic să-l asculte pe cel mai mare”²⁹.

Într-un registru similar, deși (din nou) cu un ușor accent „europocentric”, Nicolae Milescu înfățișează deopotrivă trăsături morale și fizice ale chinezilor; calități și cusururi sunt astfel enumerate fie la nivelul modului de trai al societății asiatice, fie în relaționarea dintre locuitorii Chinei cu reprezentanții altor popoare (de pildă, în negoț): „Chinezii sunt față de noi, europenii, tot așa de viteji ca și femeile față de bărbați; în ceea ce privește înțelepciunea sunt cu mult mai presus, pentru că ne întrec prin ascuțimea minții, sunt însă șireți, mincinoși, vicleni, înșelători, bănuitori în orice lucru și întotdeauna bucușori să-i amăgească pe străini, ca să le arate acestora cu cât întrec ei în înțelepciune toate celelalte popoare. Din această pricină, ei se prefac totdeauna că ar fi foarte naivi și încrezători, pentru ca prin aceasta să-i înșele pe ceilalți. De asemenea sunt nestatornici, întotdeauna caută mijlocul de a câștiga mai mult, dar este foarte adevărat că se trudesesc și muncesc fără încetare. Nu pot răbda însă de foame nici un ceas și dacă până la amiază nu mănâncă, au credința că îndată vor muri. [...] Deși sunt destul de bogați, nu se rușinează să facă negoț cu mărunțișurile, zicând că este mai bun câștigul decât mândria. Neguțătorii lor sunt foarte vicleni și mincinoși, toți se străduiesc să înșele și nu se rușinează să ceară o sută de ruble pentru ceea ce prețuiește una și când sunt ocărăți pentru că îndrăznesc să ceară prețuri atât de nerușinate răspund: «N-ai decât să dai mai puțin, cu vorba eu nu ți-am luat nimic». [...] La înfățișare arată în acest chip: unii sunt albi la față ca și europenii, doar nasul le este turtit, bărbile le au rare, ochii mici și lunguieți, holbați. Fețele late, pătrate, atât la bărbați, cât și la femeile lor”³⁰.

Altundeva, însă, cu referire la practicile culinare din China, demnitarul originar din Moldova recunoaște fără ezitare întâietatea civilizației orientale în raport cu cea europeană: „Chinezii, spre deosebire de alte popoare asiatice, au scaune și mese, căci ei spun că doar oamenii

²⁹ *Ibidem*, p. 41.

³⁰ *Ibidem*, p. 52-53.

simplici și barbarii șed pe pământ. Ei se așază pe scaune frumoase de parcă ar fi făcute după chipul celor nemțești, mănâncă pe mese acoperite cu fețe de masă și eu cred că toată Europa a luat obiceiul [acesta] de la chinezi, deoarece ei sunt mai vechi decât toate popoarele Europei”³¹.

După cum putem constata, enunțurile citate reflectă nu doar un inventar aleatoriu de caracteristici ale „celuilalt”; dimpotrivă, în acord cu/și în completarea altor narațiuni ale timpului despre China³², Spătarul Milescu aspiră către o prezentare „holistică” a lumii Extremului Orient, în care și prin care tot mai multe realități despre aceeași societate să poată fi înregistrate în *interdependența* lor. Încă o dată, calitatea unei asemenea (re)prezentări rezidă tocmai în interacțiunea continuă a diplomatului european cu ai săi interlocutori asiatici³³. Ca atare, *Descrierea Chinei* redă mai mult decât o imagerie pasageră a ciudățeniilor etnografice de tot felul; de fapt, excursurile lui Milescu pun într-o secvențialitate (critică) a relației cauză-efect date de etnonimie, demografie, fizionomie și economie, informații privind căsătoria și statutul social, „eticheta” relaționării sociale interne, raportarea localnicilor la străini etc.

Concluzii. Proto-antropologia lui Nicolae Milescu Spătaru

În temeiul celor prezentate, propunem o discuție asupra însemnătății pe care scrierile lui Nicolae Milescu Spătaru o au ca o contribuție românească la devenirea științifică a antropologiei culturale. Este un fapt binecunoscut astăzi că dezvoltarea acestei discipline s-a petrecut tocmai ca un rezultat (academic) al intensificării descoperirilor geografice asupra tuturor ținuturilor locuite de om și, de fapt, la scara întregii *oikumene*³⁴. Din acest punct de vedere, opera Spătarului Milescu

³¹ *Ibidem*, p. 62.

³² Spre exemplu: John Nieuhoff, *Het Gezantschap der Neerlandsche Oost-Indische Compagnie aan den Grooten Tartarischen Cham, Den Tegenwoordigen Keizer van China*, Amsterdam, 1665 (cu o versiune în limba engleză intitulată *An Embassy from East India Company of the United Provinces to the Grand Tartar Cham, Emperor of China*, prin traducerea realizată de John Ogilby, Londra, 1669) (cf. *Nicolae Milescu Spătarul, autorul primului jurnal...*, p. 30).

³³ „Misiunea lui Nicolae Milescu Spătaru în Asia septentrională poartă [...] amprenta unor relații foarte animate și apropiate de membri ai populațiilor indigene eurasiatice, chiar în logica unei proto-etnografii: culege informații etnografice, comunică cu indigeni, notează minuțios etnonimele și toponimele etc.” (Daniela Dumbravă, *op. cit.*).

³⁴ Nașterea antropologiei culturale ca disciplină științifică recunoscută și instituită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a devenit posibilă odată cu desăvârșirea unui proces de cunoaștere îndeobște desemnat prin sintagma „marile descoperiri

(deși cvasi-necunoscută în tratatele moderne de antropologie) poartă cu sine atribute fondatoare ale proto-antropologiei, fiind ca atare deplin comparabilă cu lucrările clasice ale unor autori precum Herodot, Strabon, Tacitus sau Marco Polo (omniprezenți, de altfel, în capitolele de istorie a disciplinei din paginile unor asemenea compendii³⁵).

De bună seamă, textul de față nu poate fi o pledoarie pentru încorporarea lui Nicolae Milescu în rândul unor etnologi *avant la lettre*. Scrierile cărturarului moldav aparțin epocii în care ele au fost redactate și, prin urmare, corespund unei faze *pre-conceptuale* a antropologiei (sau a geografiei, în egală măsură). Nu-i mai puțin adevărat, însă, că în epoca în care Milescu își elabora lucrarea, „gestația” *științei omului* încă depindea de adaosuri documentare de felul *Descrierii Chinei*³⁶ și că, așa

geografice”, dar care (ținând seama că aceste descoperiri au vizat și populațiile ce locuiesc diversele regiuni ale lumii) ar putea fi descris în termenii „marilor descoperiri antro-po-geografice” (Gheorghiu Geană, “Discovering the whole of humankind. The genesis of anthropology through the Hegelian looking-glass”, in Han F. Vermeulen și Arturo A. Roldán [editori], *Fieldwork and footnotes. Studies in the history of European anthropology*, Londra/New York, Routledge, 1995, p. 60-74).

³⁵ „Lucrările cu semnificație antropologică au o vechime considerabilă – [precum] descrierea unor popoare de către istoricul grec Herodot în urmă cu 2500 de ani” (William A. Haviland, Harald E. L. Prins, Dana Walrath, Bunny McBride, *Cultural Anthropology. The Human Challenge*, Twelfth edition, Belmont, Wadsworth & Thomson Learning, 2008, p. 4); „Cea mai ambițioasă «etnografie imperială» a Romei din vremea lui Augustus [...] a fost redactată de Strabon” (Joan-Pau Rubiés, *Travellers and Cosmographers: Studies in the History of Early Modern Travel and Ethnology*, Ashgate, Variorum, 2002, p. 3); „În literatura latină, singura lucrare din antichitatea clasică asemănătoare unui raport etnografic este un tratat intitulat *Despre originea, așezarea, obiceiurile și neamurile germanilor*, scrisă de Cornelius Tacitus în anul 98 după Christos” (John Howland Rowe, *The Renaissance Foundations of Anthropology*, in „American Anthropologist”, Arlington, vol. 67, 1965, p. 4-5); „Există câteva scrieri europene din perioada medievală târzie ce pot fi considerate drept antecesoare [*precursors*] ale antropologiei de mai târziu. Cea mai faimoasă este relatarea expediției lui Marco Polo (1254-1323) în China, unde el ar fi petrecut 17 ani” (Thomas Hylland Eriksen, Finn Sivert Nielsen, *A History of Anthropology*, Second edition, London, Pluto Press, 2013, p. 5).

³⁶ Cu doar câteva decenii după ce Nicolae Milescu a definitivat manuscrisul *Descrierii Chinei*, în anul 1716 Dimitrie Cantemir avea să redacteze *Descriptio Moldaviae*, o altă monografie de interes istoric, geografic și etnografic, scrisă la solicitarea Academiei din Berlin; pe lângă informațiile sale despre societatea moldovenească a începutului de secol XVIII, lucrarea lui Cantemir a evidențiat, prin deschiderea sa inter-culturală, un „orizont comparativ european”, în acord cu așteptările documentare ale lumii occidentale (Marin Constantin, *Orizontul comparativ european al lui Dimitrie Cantemir în lucrarea „Descriptio Moldaviae”*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași, nr. XII, 2012, p. 131-142). Pentru sincronizarea contribuției lui Nicolae Milescu și a celei a lui Dimitrie Cantemir la documentarea etnografică timpurie a antropologiei culturale, lucrările

cum vom constata, monografia milesciană anticipează nu puține din valorile practicii antropologice din zilele noastre.

În primul rând, este de observat cum călătoria Spătarului Milescu transcende radical fruntariile lumii europene, căreia (prin origine, cultură și religie) el îi rămâne însă devotat de-a lungul întregii sale misiuni diplomatice. Acest periplu în mijlocul unor populații profund diferite prin modul lor de viață, limbă, credință etc., echivalează *mutatis mutandis* cu stagiul etnografic al multor antropologi ai zilelor noastre într-o *altă cultură*, mai exact într-un context social, cultural, economic și religios *străin* în raport cu societatea de baștină, familiară, a cercetătorilor amintiți.

Experiența alterității a rămas multă vreme o premisă ireductibilă a obiectivității științifice în antropologia culturală³⁷, iar misiunea întreprinsă de Nicolae Milescu pe drumurile siberiene și înăuntrul hotarelor împărăției chineze satisface (chiar dacă în mod indirect, prin diplomație) un asemenea criteriu al cunoașterii. Să adăugăm aici și faptul că durata călătoriei lui Milescu (de aproape trei ani³⁸) acoperă de două ori calendarul obișnuit – de cel puțin un an – al unei cercetări antropologice propriu-zise.

Aceste precizări generale despre cadrele teritoriale și temporale ale misiunii diplomatice condusă de Nicolae Milescu Spătaru preced (în aprofundarea teoretică a discuției de față) ceea ce am putea denumi „substanțializarea” contribuției sale la conturarea temelor de studiu ale antropologiei culturale. Într-adevăr, *Descrierea Chinei* nu reproduce un caleidoscop amorf și incoerent de curiozități despre o lume din afara culturii și civilizației europene, ci (de o manieră evident

cărturarilor moldoveni pot fi comparate cu o alta binecunoscută, a misionarului iezuit Joseph-François Lafitau (1671-1746), despre amerindienii irochezi din Canada, anume *Moeurs des sauvages américains, comparées aux mœurs des premiers temps* (1724).

³⁷ Această exigență a fost astfel exprimată de John H. Rowe: „Esența perspectivei antropologice constă în aceea că, spre a ne înțelege pe noi înșine, avem nevoie de a-i studia pe ceilalți” (John H. Rowe, *op. cit.*, p. 2). Dintr-un alt punct de vedere, ce susține complementaritatea dintre reflecția antropologică a unui cercetător asupra propriei culturi și studiarea de către același cercetător a altor culturi, a fost relevant faptul că „alteritatea nu produce prin sine obiectivitate epistemologică” (Gheorghiu Geană, *Enlarging the classical paradigm: Romanian experience in doing anthropology at home*, in „Anthropological Journal of European Cultures”, Berlin, vol. 8 (1), 1999, p. 61-78).

³⁸ Cronologia misiunii diplomatice a Spătarului Milescu reține următoarele date: 3 martie 1675 (plecarea din Moscova), 30 martie 1675 (sosirea la Tobolsk, la hotarul Siberiei), 3 mai 1675 (plecarea spre Beijing, pe apa râului Irtâș), 30 decembrie (sosirea la malul râului Argun, la cealaltă extremitate a Siberiei), 20 mai 1676 (sosirea la Beijing), 1 septembrie 1676 (pornirea din Beijing, înapoi spre Moscova), 5 ianuarie 1678 (sosirea la Moscova) (cf. Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 8-9).

organizată din punct de vedere tematic³⁹) adună informațiile etnografice în „rubrici” menite să enunțe compoziția socială și articularea instituțională a acelei lumi.

Demnitarul „vede” mai întâi populații, orașe, sate; în continuare, el descrie în amănunt obiceiuri de căsătorie și structurarea socială a celor două genuri; nu sunt omise practicile economice locale (agricultura, negoțul...), așa cum raporturile dintre rude și dintre generații, dar și cele dintre cetățeni și împărat își află locul cuvenit în expunerea Spătarului; în sfârșit, detaliile despre înfățișarea fizică a locuitorilor împărăției chineze, precum și datele referitoare la atitudinea acestora față de străini, completează dimensiunea *exploratorie* și totodată *explicativă* a operei lui Mălescu. Este vorba în acest caz de un „index” tematic veritabil, deși inegal ca mod de prezentare și, poate, insuficient „inspectat” din punct de vedere critic⁴⁰.

Un alt argument pentru omologarea lui Nicolae Mălescu Spătaru ca precursor al etno-antropologiei este ceea ce am semnalat deja în legătură cu efortul său „interpretativ” între categorii sau noțiuni ale universului său cultural originar (cel european și creștin) și faptele de

³⁹ În cuvintele lui Mălescu, este arătat faptul că „aici am descris [...] treburile obștești ale chinezilor, împărăția și obiceiurile lor, și alte lucruri care sunt de trebuință unei descrieri cuprinzătoare și generale” (Nicolae Mălescu Spătaru, *Descrierea Chinei*, p. 82). Potrivit analizei întocmite de Corneliu Bărbulescu, „lucrarea [în discuție] are 58 de capitole și se împarte în două părți bine echilibrate, deși inegale ca întindere. Prima parte [...] cuprinde 20 de capitole, care prezintă problemele în felul următor: istoric (capitolele I, II, III); geografic și economic (IV, V, VII, XVI); administrativ și politic (VI, IX, X, XVIII); militar (XX); etnografic (VIII, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVII și XIX). Partea a doua [...] este împărțită în 38 de capitole”, descriind cele 15 provincii chineze, fiecareia dintre acestea fiindu-i dedicată câte o „mică descriere” sau „monografie” a sa (Corneliu Bărbulescu, *op. cit.*, p. 261).

⁴⁰ Relatările lui Nicolae Mălescu despre societatea chineză îmbină observațiile personale ale acestuia cu informații de ordin livresc (v. notele 20 și 31) sau folcloric (v. fragmentul despre portughezi și natalitatea din China sau citatul referitor la modul în care străinii sunt percepuți de către chinezi). În asemenea cazuri, Spătarul Mălescu nu compară propriul său punct de vedere cu cele spuse de alți autori contemporani, nici nu dezbate în vreun fel veridicitatea tradițiilor orale locale, ci doar consemnează date pe care el le socotea ca fiind relevante capitolului sau secțiunii tematice respective. Pe de altă parte, „categoriile” expunerii mălesciene despre China prefigurează (prin conturul lor monografic) clasificări tematice ulterioare ale antropologiei moderne (v., în această privință, articolele de „antropologie socială” ale celui dintâi chestionar de specialitate, elaborat de Edward B. Tylor în 1874, cu privire la „structura socială”, „viața socială a individului”, „organizarea politică”, „economia”, „ritualurile și credințele”, „cunoașterea și tradiția” și „limba” (Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, editor, *Notes and Queries on Anthropology*, Sixth edition, London, Routledge & Kegan Paul, 1951, p. 63-339).

cultură, civilizație sau religie proprii lumii împărăției chineze. Am luat, astfel, notă despre transpunerea datelor despre locuitorii Chinei (și cei ai Siberiei) conform unei anumite *interpretatio christiana* ce traduce sau reprezintă practici și credințe religioase ale Asiei septentrionale în termenii teologiei sau mitologiei iudeo-creștine.

De asemenea, Spătarul Milescu deapănă întâmplări sau formulează păreri proprii privind realitățile demografice sau cutumele matrimoniale ale Extremului Orient din perspectiva (inevitabilă) a simțului comun sau „bunei cuviințe” europene. Pe de altă parte, ambasadorul Milescu tinde a depăși un astfel de „etnocentrism”, apreciind fără tăgadă iscusința chinezilor în lucrarea pământului sau obiceiurile lor rafinate de comensalitate, în contrast cu alte neamuri asiatice sau chiar europene. Acest echilibru narativ mărturisește ceva din disponibilitatea relativistă a autorului *Descrierii Chinei* sau, oricum, din preocuparea sa de obiectivare a cunoștințelor și lucrurilor pe care acesta le deprinde sau despre care află în cursul călătoriei sale insolite.

În încheierea textului nostru, să observăm afinitatea dintre misiunea diplomatică a lui Nicolae Milescu în China și condiția profesiei de antropolog. Fără a postula aici și acum o interdependență „tehnică” între cele două, este (credem) de folos a aminti că o asemenea adecvare între specializarea academică în studiul altor culturi și calitatea de ambasador (prin definiție, un reprezentant sau delegat al unui stat într-o altă țară) este și în zilele noastre valorificată de antropologii „de carieră”⁴¹. Și din acest punct de vedere, Spătarul Milescu afirmă prin activitatea sa un pionierat exemplar pentru o „diplomație culturală” însuflețită de valorile umaniste ale cunoașterii științifice.

⁴¹ Exemple recente în această privință sunt Peter Skalník, născut în anul 1945, antropolog ceh și ambasador al țării sale în Liban între anii 1992-1997, și Vibeke Knudsen (1948-2016), de profesie antropolog social și ambasadoare a Norvegiei în Columbia între anii 2009-2016 și în Ecuador (începând cu anul 2010) (cf. Peter Skalník, *The State and the Anthropologies of the State. A Political Anthropologist's Testimony* – text văzut pe „World Anthropologies Network”, electronic journal, 6: 43-64, 2012, accesat la 12 august 2019; Anne K. Lund, *Nekrolog*, 22 decembrie 2016 – pe www.aftenposten.no, accesat la 12 august 2019).